

FOLYAMATOSSÁG ÉS VÁLTOZÁS

EGYHÁZSZERVEZET ÉS HITÉLET
A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG TERÜLETÉN
A 16–17. SZÁZADBAN

*A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán
2017. augusztus 30–31-én rendezett
konferencia előadásai*

Szerkesztette

Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
--------------	---

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG A 16. SZÁZADBAN

<i>Nemes Gábor</i> PIETRO ISVALIES BÍBOROS VESZPRÉMI PÜSPÖK	9
--	---

<i>Laczlavik György</i> VESZPRÉMI PÜSPÖKÖK 1511–1549 KÖZÖTT	47
--	----

<i>Fazekas István</i> A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK VESZPRÉMI PÜSPÖKEI BÉCSI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN	65
---	----

<i>Bilkei Irén</i> A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE ZALAI HITELESHELYEI A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN	81
--	----

<i>F. Romhányi Beatrix</i> A SZERZETESRENDEK SORSA A 16. SZÁZADI VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN	95
---	----

<i>Vida Beáta</i> A ZIRCI URADALOM A 16. SZÁZADBAN A LEGÚJABB KUTATÁSOK TÜKRÉBEN.....	109
---	-----

<i>Kanász Viktor</i> PROTESTÁNSOK ÉS KATOLIKUSOK A 16. SZÁZADI KANIZSÁN.....	125
---	-----

A PROTESTANTIZMUS INTÉZMÉNYESÜLÉSE
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE TERÜLETÉN

Csepregi Zoltán

DUNÁNTÚLI PRÉDIKÁTOROK A REFORMÁCIÓ SZÁZADÁBAN:

AZ EVANGÉLIKUS LELKÉSZI ADATTÁR

ELSŐ KÖTETE (1522–1610) ALAPJÁN.....155

Németh Balázs

BEYTHE ISTVÁN ÁGENDÁJÁNAK (1582)

MENTALITÁSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE171

Fekete Csaba

SAMARJAI MÁTÉ JÁNOS ÁGENDÁJA (LITURGIKUS KÉZIKÖNYVE)183

Szabó Előd

KANIZSAI PÁLFI JÁNOS

DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS PÜSPÖK ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE..... 203

Hudi József

PRESBITÉRIUMOK A DUNÁNTÚLON A 17. SZÁZADBAN.....215

Pátkai Ádám Sándor

A REFORMÁCIÓ HATÁSA A DUNÁNTÚLI TEMPLOMÉPÍTÉSZETRE.

A VESZPRÉMI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE

KÖZÉPKORI EREDETŰ TEMPLOMAI 235

KÖNYVKULTÚRA A 16–17. SZÁZADI DUNÁNTÚLON

Bartók Zsófia Ágnes

A REFORMÁCIÓ ELŐTTI MAGYAR NYELVŰ SZÖVEGEK HASZNÁLÓI

(ELŐTANULMÁNY) 255

Monok István

A NÉMETÚJVÁRI ISKOLA KÖNYVTÁRÁNAK TEOLÓGIAI ARCULATA..... 269

Zvara Edina

ESTERHÁZY PÁL PROTESTÁNS KÖNYVEI..... 279

Zvara Edina

ESTERHÁZY PÁL PROTESTÁNS KÖNYVEI*

Esterházy Pál (1635–1713) katolikus egyháza felé az egyik legelkötelezettebb arisztokratáink egyike. Katolikus családban nőtt fel, jezsuita iskolákba járt, oltárokat és templomokat emeltetett, könyveket írt és állított össze, támogatta megjelenésüket. Bibliotékáját¹ vizsgálva azonban azzal szembesülünk, hogy mind a korábbi, protestáns tulajdonosok, mind a protestáns könyvek igen jelentős arányban vannak jelen:² s az egyes szerzők neveit végigtekintve feltűnően sok a lutheránus (legyen az annak bármelyik irányzata) és a filippista auctor. Kiemelkedő Luther műveinek a jelenléte (kb. 150 mű), de a Melanchthon-kiadványok is szép számban megtalálhatók (kb. 60 mű). Ezek a számok különösen szembetűnőek a herceg könyvtárának nagyságát tekintve, ami durván számolva 2500 kötetes lehetett.³

Természetesen felvetődik a miért és a honnan kérdése. A kérdések megválaszolásához fontos tudnunk, hogy a Bibliotheca Esterházyana nemcsak Esterházy Pál saját gyűjtésének eredménye. A család több tagja ugyanis könyvgyűjtő, könyvszerető ember volt. Possessorbejegyzéssel rendelkezünk Pálon kívül apjától, Esterházy Miklóstól (1582–1645), s annak testvérétől, Dánieltől (1585–1654);⁴ Pál testvéreitől, Istvántól (1616–1641) és Lászlótól (1626–1652); valamint a herceg fiától, László Ignáctól (1662–1689). A könyves Esterházyakhoz sorolhatjuk még Pál nagyapját, Esterházy Ferencet (1533–1604), s Tamás (1570–1615 után) nagybátyját – utóbbiak a család evangélikus tagjaihoz tartoztak.⁵

* A kutatást támogatta az NKFIH OTKA K 116154. számú pályázata.

¹ MONOK–ZVARA, 2015. 199–218., MONOK–ZVARA, 2019.

² MONOK, 2012. 33–34., 131–133.

³ Ez, tekintve azt, hogy a Luther és a Melanchthon művek előfordulása a 17. század második felében már éppen ellenkező arányokban alakult, különösen érdekes. Jelzi, hogy nagyobb részt örökség, vagy éppen a birtokokról összeszedett anyag. Vö. MONOK, 2015. 115–132.

⁴ VÁSÁRHELYI, 1980. 329.

⁵ A szakirodalom szerint Esterházy Miklós nádor nővérének, Zsófiának (1578–1620), két olyan könyve is volt (az Isocrates-kötet ma az Országos Széchényi Könyvtárban, a Josephus Flavius-kötet Turócszentmártonban van), amiben possessorbejegyzése is szerepel: „Ex libris Comitissae Sophiae Ludovicae Amaliae Wilhelminae Crescentiae Esterházy de Galántha”. A bejegyzéseket megvizsgálva azonban egyértelmű, hogy a két könyv tulajdonosa egy a 18. században élt családtag volt: gróf Esterházy Zsófia (1742–1778). Miklós testvére azért sem jöhet szóba, mert sem apjuk

Esterházy Miklós

Esterházy Miklós protestáns családba született, s a műveltség tiszteletét és a könyvek szeretetét otthonról hozta. Apja a még a köznemesekhez tartozó Esterházy Ferenc, többek között az ő támogatásával jelent meg Bornemisza Péter prédikációs kötete.⁶ Anyja, Illésházy Zsófia (1547–1599) pedig abból a familiából származott, amely a Thurzók mellett a hazai evangélikusok egyik legjelentősebb támogatója volt. (Érdeemes megemlíteni, hogy Miklós évekig élt nagybátyja, Illésházy István (1541–1609) mellett.)⁷

Miklós nádor a Thurzó családdal több szálon is érintkezett: István fia Thurzó leányt vett feleségül (rőla lásd később); második felesége, Nyáry Krisztina (1604–1640), akinek első férje Thurzó Imre (1598–1621) volt, s talán az aszszony magával vitt első férje könyvei közül néhány kötetet. Ezt a feltevést alátámaszthatja az a tény, hogy apja könyvtárát, annak halála után (1616) részben ő örökölte,⁸ ám arra vonatkozóan, hogy özvegye ezek közül magával vitt-e egyes köteteket, eddig igen kevés bizonyítékot találtunk.⁹ Az Esterházy-könyvtárban három kötet kapcsolódik Thurzó Imre személyéhez: wittenbergi rektori beszédei¹⁰ és Friedrich Balduin (1575–1627) egy neki ajánlott műve.¹¹

Visszatérve Esterházy Miklósról: a leendő nádor Lakompakon alakította ki a majdani családi gyűjtemény alapját, amit feltehetően még protestánsként gyűjtött kötetekkel is gazdagított. Ha kézbe vesszük 1642-ben íródott *Értekező levelét*,¹² amit „édes Nádasdy uram”-nak írt, akkor azt olvashatjuk, hogy Esterházy az egyházatyák mellett időnként Andreas Musculus, Jacobus Andreae írásaiból, továbbá a *Confessio Augustana* tételéből idéz – de főként Luther műveiből citál.¹³ Magas fokú teológiai jártasságának alapja pedig egy igen jól felszerelt könyvtár lehetett. (Az általa említett szerzők nagyobb részt ott szerepelnek Esterházy Pál könyvei között.¹⁴)

(Esterházy Ferenc), sem férje (Révay Márton), nem volt gróf, így ő sem viselhette ezt a címet. Monok Istvánnak, Helena Saktorovának és Farkas Gábor Farkasnak köszönöm a segítséget.

⁶ BORNEMISZA, 1584. Az ajánlásból tudható, hogy a költségek egyik felét Balassi István, a másik felét Nádasdy Ferenc, Máriássy Pál, Kapy Ferenc, Esterházy Ferenc és Debreczeni György állta.

⁷ Könyvtáráról lásd Örvös, 1987. 129–142., MONOK, 2012. 180–185.

⁸ MONOK, 2012. 167.

⁹ KÖRNER, 2005. 115., SAKTOROVÁ, 2005. 144.

¹⁰ THURZÓ, 1616. 1. péld., lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, 15,410 H/7.; 2. péld.: Poss.: Sum ex libris Hermanni Bernhardi Feulner. Wittemberg, 1617. Superexlibris: H. B. F. C. 1617. Lelőhelye: OSZK, RMK III. 1185.

¹¹ BALDUIN, 1626. – E mű első tulajdonosa Kanizsai Pálfi János, majd Ceglédi Szabó Pál volt, tehát biztosan nem a Thurzó-vonalon került az Esterházyakhoz. Lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer I., 15,640 K/8.

¹² ESTERHÁZY, 1852. 6–190.

¹³ BITSKEY, 1996. 207.

¹⁴ MONOK–ZVARA, 2019.

Esterházy Tamás

Az Esterházy-könyvtár protestáns könyveit vizsgálva Esterházy Tamás kulcsfigura lehet. Életéről sajnos igen keveset tudunk, néhány jelentős esemény azonban ismert: 1590. október 3-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre, a magyar coetus tagja pár nappal korábban, szeptember 29-én lett.¹⁵ 1592-ben ismeretlen okból kizárták innen, bűnbánata után azonban visszafogadták.¹⁶ Fönnmaradt album amicorum,¹⁷ amibe diáktársai, valamint tanárai, köztük az ortodox lutheranizmus hírhedt képviselőjének, Aegidius Hunniusnak (1550–1603) versei és üdvözlő sorai is olvashatóak.¹⁸ Esterházy, Ipolyi Arnold szavait idézve, „közösen fűtta a követ a szomszéd szeredi prédikátorral”,¹⁹ Kürti Istvánnal (†1612?). Utóbbi az Esterházy família ősi fészke mellől, a csallóközi Kürtből származott, így feltehetőleg ismerték egymást a családdal. Esterházy és Kürti közösen ültették magyar nyelvre Hunnius egyik vitairatát,²⁰ amely Nádasdy Ferenc (1555–1604) sárvári birtokán, 1602-ben jelent meg Johannes Manlius tipográfiájában *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejéről az Krisztusról, ismeg az római anyaszentegyházról és ennek fejéről, az római pápáról való artikulus*²¹ címmel. Az egyháztörténész szerint vagy azért fordították le a wittenbergi teológus művét, mert „neszét vették Miklós megtérési készülődésének, és őt e szándékától elvonni, eltántorítani akarták”, vagy azért, „hogya a bevégzett tény megtorolni és jóvá tenni igyekeztek”.²² Céljukat azonban nem érték el: az 1590-es évek végén katolizált ifjú felekezete elkötelezett híve maradt.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a mű megjelenésének költségeit a már említett rokon, az evangélikus egyház egyik támasza, Illésházy István állta, az ajánlás pedig az ő feleségének, Pálffy Katalinnak szól. Az Esterházy-gyűjteményben 13 kötet kapcsolható Hunniushoz, s mivel ezek közül több kolligátum, így 20 műről beszélhetünk²³ – akár Esterházy Tamáséi is lehettek. Egyébként sem az eredeti munka, sem a fordítás nem maradt fenn az Esterházyak gyűjteményében. Egy kötet azonban biztosan köthető mind szemé-

¹⁵ SZÖGI, 2011. Nr. 3703.

¹⁶ SZABÓ, 2017. 138. – Talán nem véletlen egybeesés, hogy mindez akkor történet, amikor Hunnius megvizsgáltatta az egyetem diákságának vallási irányultságát. Aki nem írta alá a Formula Concordiaet, azt elküldték az egyetemről, köztük tizennyolc magyar hallgatót.

¹⁷ Ma a Zrínyi-könyvtár részeként a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban található. Vö. BiblZrin, 1991. 282. l. Nr. 309.

¹⁸ SZABÓ, 2017. 67.

¹⁹ IPOLYI, 1887. 67.

²⁰ HUNNIUS, 1596.

²¹ RMNy 888. sz.

²² IPOLYI, 1887. 67.

²³ MONOK–ZVARA, 2019.

lyéhez, mind a könyvtárhoz: Leonhardus Pannonius Mokoschinus művéhez (*Historiarum Veteris Testamenti heroico carmine redditarum*, Wittenberg, 1599.²⁴) az egyik üdvözlő verset Esterházy Tamás írta, az előszót pedig a wittenbergi professzor, Aegidius Hunnius.

Esterházy István

Esterházy Miklós első feleségétől, Dersffy Orsolyától (1583–1619) született fiáról tudott, hogy gyerekkorában enyhén szólva is gond volt vele, sokan nem is tartották szellemileg teljesen épnek.²⁵ Felnőtt korára azonban kinőtte „betegségét”, hiszen apja hivatalos útjaira is magával vitte. Témánk szempontjából azért is kell szólnunk róla, mert esetleg felesége, Thurzó Erzsébet (1621–1642) révén kerülhetett protestáns anyag a családhoz.

Esterházy István komoly könyvgyűjtő is lehetett. Habár könyvtárának nagyságát még csak megbecsülni se tudjuk, több olyan könyvét is ismerjük, amiben saját possessorbejegyzése, két könyvében pedig az „*Inscriptus Catalogo Librorum Comitum Stephani Eszterhazy*” beírás olvasható. Vagyis volt könyvtárosa, és volt a könyveknek katalógusa. Könyveihez való ragaszkodásának jele, hogy a Jeremias Drexel kötetének előző kötetéabláján saját monogramja is szerepel: C. S. E. Gyűjteményéhez fontos adalék bátyja, Esterházy László 1643-ban írt levele az özvegyhez, Thurzó Erzsébethez, amiben elhunyt testvére könyvtárából két könyvet kér el: egy Calepinus- és egy Istvánffy-kötetet.²⁶

Ha gyűjteményét röviden akarjuk jellemezni, akkor, ahogy apja lakompaki könyvtárához hasonlóan, ez esetben is a „jezsuita arculatfomálás” kifejezést használhatjuk.²⁷ Azonban a közelmúltban előkerült forrás szerint nem csak Arisztotelészt, Drexelt, Káldi György prédikációit vagy történetírókat (Bonfini, Istvánffy Miklós) olvasott. Az 1636-ban íródott rendelkezés szerint Esterházy István tiltott könyvek olvasására kapott engedélyt.²⁸ Az olvasni vágyott könyvek egyike a hugenotta Charles Dumoulinnek (1500–1560) a korban nagy port kavart műve, a *Commentarius ad edictum Henrici Secundi Regis Galliarum, contra parvas datas et abusum curiae Romanae...* (Basel, 1552.).²⁹ A humanista műveltségű francia jogász-jogtörténész Philipp Melanchthon követője és Jean Calvin barátja, majd ellenfele volt. A könyv szerepel az Esterházy Pál

²⁴ MOKOSCHINUS PANNONIUS, 1599.

²⁵ PÉTER, 1985. 24–26., FEJES, 1996. 120–123.

²⁶ Esterházy László Thurzó Erzsébethez, Bécs, 1643 novembere. MNL OL P 123, 13. cs. László 2. sz. levele Thurzó Erzsébethez (4695. sz. film). Viskolcz Noéminek köszönöm az adatot.

²⁷ MONOK, 2012. 136.

²⁸ 1636. Dispensatio Nuncii Apostolici pro legendis libris prohibitis Stephano Eszterhazy data. MNL OL P 108, Rep. 1., Fasc. A. Nr. 4. Viskolcz Noéminek köszönöm az adatot.

²⁹ THIREAU, 1980.

könyveiről 1756-ban készült összeíráson,³⁰ s ma is megvan (legalábbis a mű egy példánya, hiszen nem állítható, hogy Esterházy István példánya volt, miután semmilyen beírás nincs benne).³¹

Apja híres volt egyik „kedvenc foglalkozása”-ról, az „asztalnál evés közben való társalgásról,” amikor is az egybegyűltek – sok esetben protestáns vendégek részvételével – hitbéli kérdésekről is beszélgettek. Egy ilyen hitvitára Kismartonban, 1634-ben is sor került. A két vitapartner Esterházy István és a „protestáns tudós, dr. Lassius Ádám” volt.³² Ez a nádor elsőszülött fiának olvasottságára, a vallási kérdésekben való jártasságára utal, s minderre csak úgy tudott szert tenni – azon kívül, hogy kiváló iskolai képzést kaphatott –, hogy egy gazdag, jól felszerelt könyvtárat használt. Például az apjátét.

Esterházy Miklós fiai közül hárman is pápai főkapitányok voltak: István 1639-től, a Vezekénynél elesett László 1648-tól, Pál pedig 1655-től.³³ Pápa témánk szempontjából kiemelt fontosságú lehet, ugyanis azok a protestáns lelkészek, akik könyveinek egy része az Esterházy-gyűjteményben található, közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban álltak e jelentős dunántúli várossal. Nevezetesen a Beythe család három tagjáról, Istvánról (1532–1612) és két fiáról, Andrásról (1564–1599) és Imréről (†1624), valamint Kanizsai Pálfi Jánosról (1582–1641) és Ceglédi Szabó Pálról (†1649) van szó. Több mint nyolcvan olyan könyvet számolhatunk össze, amelyekben e jeles protestáns lelkészek beírása szerepel.³⁴ (És most csak ezt az öt lelkészt említjük, de ennél többen vannak, akárcsak a protestáns könyvek száma.)

Hogy hogyan kerültek könyveik a katolikus Esterházy család könyvtárába, azt pontosan nem tudjuk, forrás hiányában egyelőre csak föltevéseink vannak. A bejegyzések arról részben tájékoztatnak bennünket, hogy a lelkészek könyveikhez milyen módon jutottak hozzá. Az életük nagy részét Németújváron töltő Beythék könyvei közül néhány a szintén itt szolgáló Pálfihoz került, aki megörökölte és/vagy megvette, majd magával vitte azokat következő szolgálati helyére, Pápára (1612–1626); az ő könyvei pedig a szintén itt lelkészkedő (1626-tól) Szabó Pálhoz kerülhettek (ajándékba kapta tőle,³⁵ megvette? és/vagy megörökölte mint lelkésztárs?). A bejegyzések szerint a Beythék könyveihez Szabó Pál más úton is hozzájutott, nem csak Pálfin keresztül: néhány kötetet Beythe Imre hagyatékából vásárolt meg („Emptus a Relicta D. Emerici Bejthe pro fl. 3. Iterum Pauli Cegledini ab Anno 1633. 15.

³⁰ (936). tétel, a „Juridici” szakban található, azaz nem a „Haereticus”-ben.

³¹ Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III. Kasten J. Regal 5.

³² IPOLYI, 1887., SZELESTEI NAGY, 2001. 355., CSAPODI, 1942. 154.

³³ MARTÍ, 2013. 5. fejl.: Az önálló karrier meghatározó állomása: a pápai főkapitányság, 153–184.

³⁴ ZVARA, 2013. 343., 361., 426. – E könyvben az Esterházy-lelőhelyekre vonatkozó adatok még Kismarton és Moszkva megjelöléssel szerepelnek, a hercegi család könyveinek nagy része azonban egy nemzetközi egyezmény keretében 2013-ban visszakerült Kismartonba.

³⁵ Lásd erre egyik bejegyzését: „Johannis P. Canisaeus, Vener. Viro, D. Paulo Czegledi, Charissimo meo comp(at)ri sincero pecto [...] donavi, Papae 4. [...] An(no) 1634.” ZVARA, 2013. 354. Nr. 2.

Martii”),³⁶ egy kötetüket pedig Séllyei Helyes Mihály ajándékozta neki.³⁷ S az Esterházyak valamelyike (valószínűleg Pál), mint Pápa földbirtokosa,³⁸ talán megvette Ceglédi Szabó Pál halála után (†1649) – vagy egy Büchervisitatio során begyűjtette azokat, mely eshetőségre Monok István már fölhívta a figyelmet.³⁹

Azért is a fent említett lelkészeket emeltük ki, mert a protestáns művek egy jelentős része tehát szinte biztosan általuk került a hercegi család birtokába. Az ismertebb személyek közül még megemlítünk néhány olyan korábbi könyvtulajdonost, akiktől ismert possessorbejegyzés: Batthyány Boldizsár (kötete Kanizsai Pálfi Jánoson keresztül került Pápára, majd az Esterházyakhoz); Lövei Pellionis György, Prágai András és Szenci Molnár Albert pedig maguk ajándékozták könyveiket Szabó Pálnak, s ezek szintén halála után (1649) kerülhettek Kismartonba.⁴⁰

Oláh Miklós

A család kiterjedt rokonságát tekintve többen is szóban jöhetnek még, akik protestáns könyvanyaggal gyarapították a Bibliotheca Esterházyanát, közülük is leginkább Oláh Miklóst (1493–1568) emelhetjük ki. A tudós humanista, esztergomi érsek egykori gazdag könyvtárának nagy része szétszóródott. Azonban, ahogy oly sok más esetben, itt is az Esterházyaknak köszönhetően egy jelentős része megmaradt – a családdal való kapcsolata, s könyveinek ezen útja is ismert.⁴¹ A jelenleg, általunk regisztrált 155 kötetből⁴² közel 70 került a neves gyűjteménybe, s ebből majd 30 mű köthető protestáns (leginkább lutheránus és filippista) személyekhez; a művek szinte mindegyike a humanista filológia alapmunkái és bibliamagyarázatok.

Mint láttuk, a protestáns könyvanyag több helyről is érkezhett Esterházy Pál könyvgyűjteményébe, s bibliotékája így vált igazán sokszínűvé. Ha arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy végül is a protestáns anyag honnan került Esterházy Pál kismartoni bibliotékájába, akkor azt mondhatjuk, hogy ha különböző arányban is, de részben családi örökségként (apjától, Esterházy

³⁶ ZVARA, 2013. 48–49., 98., 101.

³⁷ ZVARA, 2013. 81.

³⁸ Az 1660-as évek elején Esterházy Pál keményen fellépett a pápai protestánsok ellen. Az ügynek nagy iratanyaga maradt (erről lásd: HAUSNER 2001. 332–340.), s ennek egy folyamánya lehetett, hogy elkobozta a lelkészek könyveit.

³⁹ MONOK, 2012. 131–136. A Büchervisitatio intézményéről lásd Ötvös, 1998. 83–103., MONOK–PÉTER, 1990., PÉTER, 1997. 479–486.

⁴⁰ ZVARA, 2011. 47–71., ZVARA, 2013.

⁴¹ SZELESTEI NAGY, 1994. 51–69., MONOK–ZVARA, 2015. 203–205.

⁴² BOROSS–MONOK–ZVARA.

Miklóstól,⁴³ nagybátyjától, Esterházy Tamástól, a Thurzóktól), részben pedig a pápai birtokról. Mindegyik eshetőségre van magyarázat, még ha esetenként mindre más-más súlyú érvekkel is szolgálhatunk.

Fontos kérdés az is, hogy vajon a herceg-nádor olvasta-e, használta-e ezeket a könyveket? Az apja és Pál által is nagyra becsült rokon, Nádasdy Ferenc (1623–1671) akár ez esetben is lehetne minta. Viskolcz Noémi elemzéséből tudjuk, hogy az országbíró „nem csak megörökölte, hanem gyűjtötte és olvasta is a protestáns olvasmányokat”, s úgy véli, hogy mindezt azért, hogy minél tájékozottabb legyen a protestánsok belügyeiben is.⁴⁴ Ez az ő esetében teljesen érthető. Olyan felelős földesúr, aki bár katolizált (1643), a birtokain protestánsként élők ügyeit azonban továbbra is figyelemmel kísérte; s szellemi nyitottsága révén az ország vallási ügyei is érdekelték.⁴⁵ Ebből a szempontból (is) Esterházy Pál más helyzetben volt: ő már katolikusként született. Nem valószínű, hogy a protestáns könyveket rendszeres kézbe vette és olvasta volna,⁴⁶ ahogy a kismartoni ferencesek sem, akikre „szép s nem kicsiny fáradtsággal gyűjtött” könyvtárát a végrendeletében hagyta.⁴⁷ A herceg-nádor ezt a gazdag könyvanyagot tehát tulajdonképpen elzárta,⁴⁸ ahogy Batthyány Ádám a németújvári ferences kolostorba vitette apja és nagyapja, valamint az iskola és a lelkészek könyveit,⁴⁹ de ezáltal őrződtek meg, s ma is kézbe vehetjük azokat.

Esterházy Pál azon tette, hogy a protestáns vonatkozású könyveket megőrizte, egyik legfontosabb tulajdonságára is rámutat: megőrizni azokat a tárgyakat, amiket családjától örökölt. Ez egyrészt a gyűjtés szenvedélyére, másrészt pedig a családi vagyont megőrzésére utal. Az pedig ebből a szempontból másodlagos, hogy a könyvek protestáns tartalmúak, a lényeg, a könyv, mint a kincsképzés egyik eszköze.

⁴³ Oláh Miklós könyveinek egy része is Esterházy Miklóson keresztül kerülhetett a hercegi gyűjteménybe. Vö. MONOK–ZVARA, 2015. 203–204.

⁴⁴ VISKOLCZ, 2013. 252.

⁴⁵ Ez a jelenség általánosan mondható a magyar arisztokrácia soraiban, a birtokainkon működő, a sajátjától eltérő felekezeti lelkészek-papok gyűlésein, mint földesúr, részt kellett, hogy vegyenek. Ha nem akartak értetlenül állni a viták előtt, valamelyest tájékozódniuk kellett a vitás kérdésekben. Vö. MONOK, 2012. 175.

⁴⁶ Egy most előkerült forrás szerint Esterházy Istvánhoz hasonlóan, Pálnak is volt engedélye eretnek könyvek olvasására. MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. A. No. 11.1

⁴⁷ Herceg Esterházy Pál nádornak 1695. márc. 2-án és 1696. dec. 8-án kelt hitbizományt alapító levele magyar fordításban. XIII. fejezet. MNL OL P 113 IV B 19.

⁴⁸ Igaz, megfogalmazása szerint ezzel „az odautazó tudós férfiak mindegyikének” lehetőséget kívánt biztosítani a könyvek használatára. Uo.

⁴⁹ Könyvtárára lásd KOLTAI, 2002.

Felhasznált források és irodalom

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest
 P 108 = Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium
 P 113 = Esterházy család hercegi ágának levéltára, Vegyes iratok
 P 123 = Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Miklós iratai
 OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- BALDUIN, 1626. = BALDUIN, Friedrich: *Phosphorus veri catholicismi. Devia papatus, et viam regiam ad ecclesiam vere catholicam et apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmanni olim jesuitae, nunc cardinalis ecclesiae romano-papisticae ... Wittebergae*, 1626.
- BORNEMISZA, 1584. = BORNEMISZA Péter: *Predikatioc egész esztendo által minden vasarnapra rendeltetet euangeliombol*, Detrekoebe és Rarbokon, 1584. (RMNy 541. sz.)
- HUNNIUS, 1596. = HUNNIUS, Aegidius: *Articulus de ecclesia vera et hujus capite Christo, pontificiis opposita*, Frankfurt am Main, 1596.
- MOKOSCHINUS PANNONIUS, 1599. = MOKOSCHINUS PANNONIUS, Leonhardus – HUNNIUS, Aegidius (ford.): *Historiarum Veteris Testamenti heroico carmine redditarum. Libri: Genesis. Exodus. Numerorum. Iosuae. Iudicum. Ruth. Samuelis Duo. Regum Duo...* Wittebergae, 1599. (RMK III. 938. (3.)
- RMNy = BORSA Gedeon et al. (szerk.): *Régi magyarországi nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. I–IV*. Bp., 1971–2012.
- THURZÓ, 1616. = THURZÓ Imre: *Rectoratus academicus, id est, orationes, quas Comes Emericus Thurzo de Arwa; etc. Rector hactenus Academiae Wittebergensis etc. officii caussa publice habuit*. Wittebergae, 1616.
- BIBLZRIN = HAUSNER Gábor et al.: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Bp., 1991. (Zrínyi Könyvtár 4.)
- BITSKEY, 1996. = BITSKEY István: Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor. In: BITSKEY István: *Eszmék, művek, hagyományok*. Debrecen, 1996. (Csokonai Könyvtár 7.)
- BOROSS–MONOK–ZVARA = BOROSS Klára – MONOK István – ZVARA Edina: *Oláh Miklós és körének könyvei*. [Megjelenés alatt.]
- CSAPODI, 1942. = CSAPODI Csaba: *Esterházy Miklós nádor. 1583–1645*. Bp., 1942. (Magyar Életrajzok.)
- ESTERHÁZY, 1852. = ESTERHÁZY Miklós: Értekező levél G. Nádasdi Ferenchez. Nagyöflány, 1642. november 1. In: TOLDY Ferenc (szerk.): *Galantai gróf Esterházy Miklós munkái: eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával*. Pest, 1852. 6–190. (Hasonmás kiad. Bp., 2012.)

- FEJES, 1996. = FEJES Judit: Az Esterházyak házassági politikája 1645 után. In: PÉTER Katalin (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon: „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*. Bp., 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) 120–123.
- HAUSNER, 2001. = HAUSNER Gábor: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 117 (2001) 332–340.
- IPOLYI, 1887. = IPOLYI Arnold: *Bedegi Nyáry Krisztina. 1604–1641*. Bp., 1887 (Magyar történeti életrajzok 10.) (<http://mek.oszk.hu/05600/05698/html/> – a letöltés ideje: 2018. április 26.)
- KOLTAI, 2002. = KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp., 2002. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai 4.)
- KÖRNER, 2005. = KÖRNER, Stefan: A Bibliotheca Esterházyana. In: MONOK István (szerk.): *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Bp., 2005. 105–127.
- MARTÍ, 2013. = MARTÍ Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*. [PhD értekezés.] Bp., 2013.
- MONOK, 2012. = MONOK István: *A művelt arisztokrata: a magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Bp., 2012. (Kulturális örökség.)
- MONOK, 2015. = MONOK István: Luther és Melanchthon műveinek előfordulási gyakorisága a kora újkori könyvjegyzékeken. In: HORN Ildikó et al. (szerk.): *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Bp., 2015. 115–132.
- MONOK–PÉTER, 1990. = MONOK István – PÉTER Katalin: *Felmérés a hithűségéről 1638-ban*. Szeged, 1990. (A Lymbus füzetei 14.)
- MONOK–ZVARA, 2015. = MONOK István – ZVARA Edina: Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai. In: Ács Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Bp., 2015. 199–218.
- MONOK–ZVARA, 2019. = MONOK, István – ZVARA, Edina: *Entstehung und Bestand der Paul Esterházy Bibliothek*. Eisenstadt, 2019. [megjelenés alatt]
- ÖTVÖS, 1987. = ÖTVÖS Péter: Egy főúri könyvtár 1772-ből: Illésházy István. In: BÁLINT István János (szerk.): *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez*. Bp., 1987. 129–142.
- ÖTVÖS, 1998. = ÖTVÖS Péter: Büchervisitation in einem katholischen Lande: Das Beispiel Tirol. In: JANKOVICS, József – NÉMETH S., Katalin (hrsg.): *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung. Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*. Wiesbaden, 1998. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd. 18.) 83–103.
- PÉTER, 1985. = PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós*. Bp., 1985. (Magyar História. Életrajzok.)

- PÉTER, 1997. = PÉTER Katalin: Cselekedetek és eszmék. Vallási ellenállás a fraknoi uradalom négy gyülekezetében (1638). In: BALÁZS Mihály et al. (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) 479–486.
- SAKTOROVÁ, 2005. = SAKTOROVÁ, Helena: Thurzó György nádor és az Illésházyak családi könyvtára. In: MONOK István (szerk.): *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Bp., 2005. 141–155.
- SZABÓ, 2017. = SZABÓ András: *Coetus ungaricus. A wittenbergi magyar diák-társaság. 1555–1613*. Bp., 2017. (Humanizmus és reformáció 37.)
- SZELESTEI NAGY, 1994. = SZELESTEI NAGY László: Oláh Miklós könyvtáráról. In: MÓZES Huba (szerk.): *Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. jan. 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából*. Bp., 1994. 51–69.
- SZELESTEI NAGY, 2001. = SZELESTEI NAGY László: „János-pohár”. Hitvita vagy asztali beszélgetés? (Esterházy Miklós nádor asztalánál, 1627). In: HARGITTAY Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, 2001. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok.) 351–363.
- SZŐGI, 2011. = SZŐGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon: 1526–1788*. Bp., 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 9.)
- THIREAU, 1980. = THIREAU, Jean-Louis: *Charles Dumoulin (1500–1566). Etude sur les sources, la méthode, les idées politiques et économiques d'un juriste de la Renaissance*. Genève, 1980. (Travaux d'Humanisme et Renaissance 176.)
- VÁSÁRHELYI, 1980. = VÁSÁRHELYI Judit: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai. IV. Egyéb, sem Erdélyhez, sem Győrhez nem kapcsolható hazai személyiségek könyvei. *Magyar Könyvszemle* 96 (1980) 325–349.
- VISKOLCZ, 2013. = VISKOLCZ Noémi: *A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára*. Monok István (szerk.). Szeged–Bp., 2013. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 8.)
- ZVARA, 2011. = ZVARA Edina: Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 127 (2011) 47–71.
- ZVARA, 2013. = ZVARA Edina: *Nyugat-Dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*. Monok István (szerk.). Bp., 2013. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 9.)

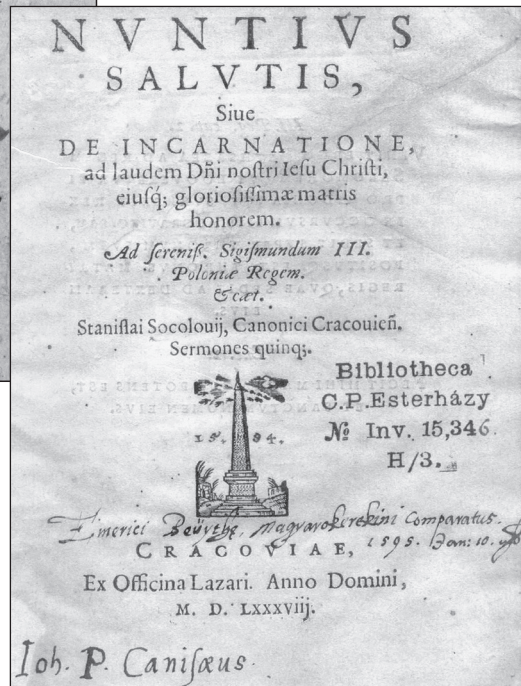
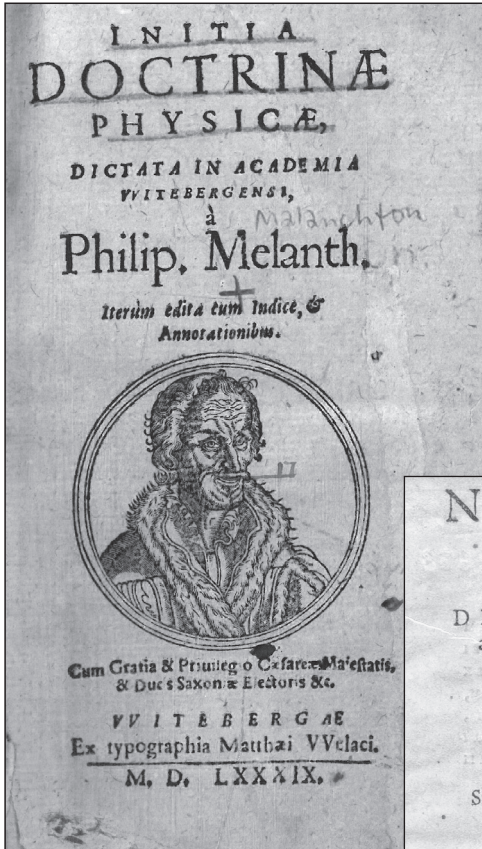
Pál Esterházy's Protestant books

By examining the composition of the Catholic Pál Esterházy's library there are surprisingly numerous Lutheran (regardless of their wing) and Philippist authors. Luther's work themselves represent a significant number (approx. 150 titles), but Melanchthon's works are present in a greater amount as well. The question of their origin and reason necessarily emerges. It is important to note that the Bibliotheca Esterházyana consists not only of Pál Esterházy's own collection. His father, Miklós Esterházy was Lutheran as a young man, and his second wife's, Krisztina Nyáry's first husband, Imre Thurzó had been a major patron for the Hungarian Lutheran Church. Count Miklós's son from his first wife (Orsolya Dersffy), István Esterházy's spouse was Erzsébet Thurzó – hence a significant part of the Lutheran books must have derived from the Thurzó family, which theory has not been justified so far. Another donator of such books for the Kismarton library might have been Tamás Esterházy, Pál's uncle, author, translator and preacher, who had studied at Wittenberg.

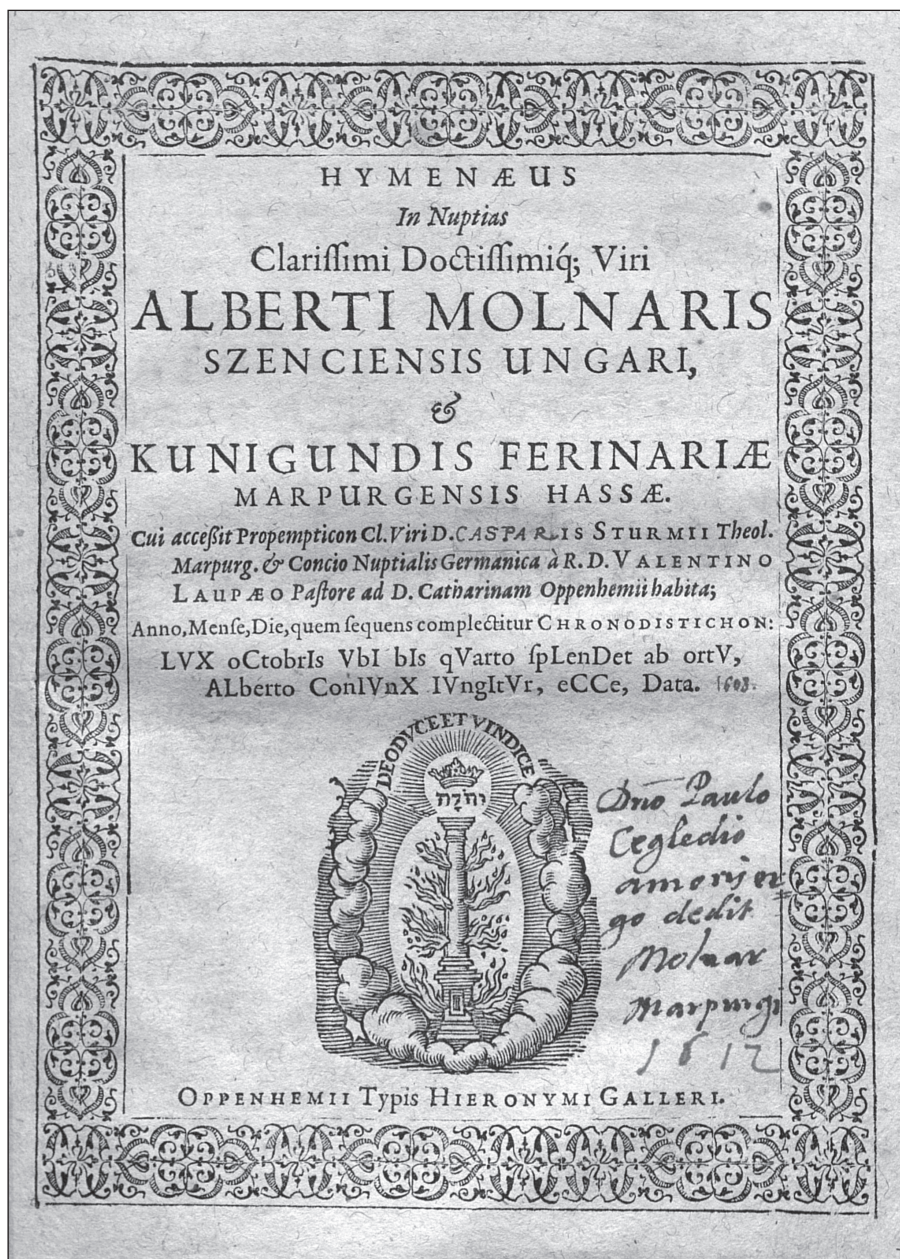

1. Martin Luther: *Der Erste Teil der Bücher über etliche Epistel der Aposteln...* Wittenberg, 1551. (Kismarton, Esterházy-könyvtár)

2. Philipp Melanchthon: *Initia doctrinae physicae, dictata in Academia Witebergensi...* Wittenberg, 1589. (Moszkva, Rudomino Idegennyelvi Könyvtár)

3. Beythe Imre és Kanizsai Pálfi János bejegyzése, Stanisław Sokółowski: *Nuntius salutis...* Krakkó, 1588. (Kismarton, Esterházy-könyvtár)

4. Szenci Molnár Albert bejegyzése Ceglédi Szabó Pálnak *Hymenaeus in nuptias ... Alberti Molnaris Szenciensis Ungari...* Oppenheim, 1611. (Kismarton, Esterházy-könyvtár)